

СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ СПРОЩЕНИХ ПОРЯДКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

БАЛОВ Павло Олександрович - аспірант кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0009-0008-5395-1148

УДК 343.137

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.5>

Аналізується сутність спрощених порядків кримінального провадження в стадії досудового розслідування. Спрощені порядки досудового кримінального провадження розглядаються як диференційовані порядки кримінального провадження, що передбачають спрощення процесуальної форми в стадії досудового розслідування, характеризується більшою швидкістю, ефективністю порівняно із загальним провадженням, що досягаються за рахунок обмеження окремих засад, прав учасників кримінального провадження та, водночас, надання їм компенсаційних гарантій. Констатовано, що спрощення кримінального провадження завжди обумовлюється потребою оптимізації, процесуальної економії з метою як зменшення грошових витрат на здійснення провадження, так і розвантаження органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Ключовою ознакою спрощених порядків кримінального провадження є їх раціоналізація (оптимізація), спрямована на економію процесуальних строків, сил і засобів. Наводиться позитивний досвід зарубіжних держав щодо запровадження спрощених порядків досудового кримінального провадження.

Ключові слова: диференціація, досудове провадження, досудове розслідування, спрощене провадження, дізнання.

Постановка проблеми

Сучасна реформа українського кримінального процесуального законодавства є частиною глобальних змін, які охопили багато держав південно-східної та східної Єв-

ропи. Передусім, це стосується тих держав, політичний курс яких був спрямований або наразі орієнтований на здобуття членства в Європейському Союзі. Ключовою метою, незалежно від національних особливостей, для цих держав було створення нормативної бази для забезпечення більш ефективного здійснення кримінального провадження, перш за все, шляхом розширення сфери застосування спрощених форм кримінального судочинства.

Не є винятком і Україна, в оновленому кримінальному процесуальному законодавстві якої закріплена ціла низка диференційованих порядків кримінального провадження, що мають певні особливості як під час досудового розслідування, так і в судових стадіях судочинства. Зважаючи на це, доктрина кримінального процесу потребує формування чіткої системи таких диференційованих порядків кримінального провадження та виокремлення їх спрощених видів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі проблеми спрощення кримінального провадження в стадії досудового розслідування були предметом дослідження у працях таких науковців, як: П. В. Берназ, Г. П. Власова, І. В. Гловіюк, П. Д. Денисюк, В. Г. Дрозд, К. П. Задоя, Є. Д. Лук'янчиков, Н. В. Нестор, Р. В. Новак, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, О. О. Пунда, І. І. Сливич та інших. Водночас, потребують

подальшого наукового дослідження питання, пов'язані з критеріями диференціації досудового кримінального провадження, визначенням системи спрощених порядків кримінального провадження в стадії досудового розслідування.

Метою статті є виявлення особливостей спрощених порядків досудового розслідування, їх системи та призначення в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Характерною рисою діяльності, що реалізується в рамках кримінального провадження, є детальне правове регулювання порядку, умов, підстав, строків здійснення процесуальних дій суб'єктами кримінального процесу. У теорії кримінального процесу для позначення такого порядку використовується термін «кримінальна процесуальна форма», що є конститутивною ознакою кримінального судочинства [1, с. 76] і може бути визначена як передбачений кримінальним процесуальним законом порядок усієї кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження, порядок вчинення й оформлення процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [2, с. 56].

Кримінальний процесуальний закон передбачає єдиний порядок кримінального провадження, водночас допускаючи і його диференціацію на основі певних критеріїв (чинників), що передбачає надання окремим учасникам кримінального провадження в силу певних об'єктивних причин додаткових гарантій, здійснення додаткових процедур, що ускладнюють кримінальне провадження, або ж, навпаки, його пришвидшення, спрощення, відмову від певних гарантій, невинуватих ускладнень.

Спрощення кримінального провадження завжди обумовлюється потребою оптимізації, процесуальної економії з метою як зменшення грошових витрат на здійснення провадження, так і розвантаження органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Таким чином, ключовою ознакою спрощених порядків кримінального провадження є їх раціоналізація (оптимізація),

спрямована на економію процесуальних строків, сил і засобів. У якому напрямку здійснюватиметься зазначена раціоналізація кримінальної процесуальної діяльності, залежить від конкретних історичних умов, національних особливостей та факторів, які створюють у ній потребу.

Тенденція до спрощення кримінального провадження сьогодні є очевидною у державах-членах Європейського Союзу, які намагаються прискорити та спростити роботу усієї системи кримінального судочинства. Такий підхід зумовлений, у тому числі, й позицією Ради Європи, яка виходить із того, що формалізовані зволікання з розкриттям вчинених кримінальних правопорушень формує негативний імідж усієї системи кримінального судочинства і впливає на оцінку належного рівня здійснення правосуддя [3, с. 60]. Зазначене обов'язково необхідно мати на увазі в контексті здійснення подальших кроків щодо євроінтеграційних перспектив України.

Часто тривалість кримінального провадження розглядають, як важливий критерій оцінки успішності роботи органів досудового розслідування і суду, а недопущення «повільного провадження» або «невиправданих затримок» виступає важливим елементом організаційно-управлінських заходів, спрямованих на реформування кримінальної юстиції. На думку В. Джурджича (Vojislav Djurdjic), якщо причини повільності системи кримінального судочинства криються в самому законі, то вихід із цього слід шукати у його реформуванні [3, с. 60].

Те, наскільки велике значення надається судочинству, яке здійснюється без зволікань, прослідковується в усіх міжнародних документах, зокрема, Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що розглядає провадження без невинуватної затримки (протягом розумного строку) як елемент права на справедливий суд (ст. 6) [4].

Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації № R (87) 18 «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» (Recommendation concerning the simplification of criminal justice) вказує, що затримки у здійсненні кримінального провадження

можливо усунути не лише завдяки виділенню конкретних ресурсів та способам їх використання, а й також завдяки більш чіткому встановленню пріоритетів у реалізації кримінальної політики як з точки зору форми, так і суті, водночас, рекомендуючи застосовувати принцип дискреційного переслідування, використовувати прискорені (сумарні) процедури, спрощені процедури, позасудові (альтернативні) способи урегулювання у випадках, коли мова йде про притягнення до відповідальності за малозначні кримінальні правопорушення, що мають значне поширення [5].

Згідно з цими рекомендаціями, прискорення кримінального провадження може відбуватися у двох напрямках: або шляхом спрощення загального порядку кримінального провадження (спрощення або ліквідації окремих стадій провадження чи їх етапів), або шляхом запровадження спеціальних спрощених порядків кримінального провадження (окремі зарубіжні науковці такий підхід називають «диверсійним методом» [3, с. 61].

Принцип «дискреційного переслідування», про який йдеться у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (87) 18, передбачає наділення уповноважених органів держави повноваженнями відмовитись від кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та припинити його на дискреційних підставах, закріплених в законі, з урахуванням суспільних інтересів, ступеня тяжкості, характеру, наслідків кримінального правопорушення, особи підозрюваного, потенційної можливості ухвалення вироку суду, правової позиції потерпілого тощо.

Варто констатувати, що багато зарубіжних держав взяли на озброєння таку практику. Наприклад, у США прокурори мають широкі дискреційні повноваження вирішувати, чи пред'являти обвинувачення, яке саме і за скількома пунктами. Більше того, американські прокурори мають повноваження знімати з осіб обвинувачення, у тому числі на ранніх стадіях процесу. Причини для цього можуть бути найрізноманітнішими – наприклад, прокурор може прийняти таке рішення, зважаючи на те, що вчинене

кримінальне правопорушення є занадто малозначним для судового розгляду або ж з огляду на наявні докази він передбачає, що не зможе «виграти» справу. Крім того, до початку судового процесу прокурор добровільно може зняти обвинувачення щодо особи, зберігаючи за собою право пред'явити те ж саме обвинувачення в майбутньому.

У Бельгії прокурор також має повний обсяг обвинувальної дискреції, тобто вільного розсуду щодо припинення чи продовження кримінального переслідування. У значній частині порушених поліцією справ обвинувачення прокурором не підтримується. Для цього дотримання формальностей не потрібне – достатньо бажання прокурора припинити кримінальне переслідування. Понад те, прокурор навіть не зобов'язаний наводити мотиви свого рішення.

Зокрема, відповідно до ст. 216 bis КПК Бельгії за умови, що за вчинене діяння не може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше двох років або більш суворе покарання, включаючи конфіскацію, прокурор може запропонувати підозрюваному сплатити визначену ним суму коштів Федеральній державній службі фінансів. Прокурор встановлює строк сплати, який становить не менше п'ятнадцяти днів і не більше трьох місяців, і може продовжити цей строк, якщо це виправдовують особливі обставини, або скоротити його за згодою підозрюваного. Також прокурор може запропонувати підозрюваному у вчиненні правопорушення, за яке може бути застосована конфіскація, протягом встановленого ним строку відмовитися від майна чи грошових коштів, що можуть бути конфісковані, та повернути їх у визначене ним місце. Здійснення сплати коштів чи відмова від майна та його повернення, здійснені протягом визначеного прокурором строку, припиняють кримінальне переслідування [6].

Подібні повноваження мають і прокурори у Франції. До порушення кримінального переслідування прокурор може запропонувати безпосередньо або через уповноважену особу умовне призупинення переслідування повнолітньої особи, якщо вона визнає вину у вчиненні кримінального проступку, за який основним покаран-

ням є штраф або позбавлення волі на строк, що не перевищує п'ять років (ст. 41-2 КПК Франції) [7]. При цьому прокурор пропонує підозрюваному добровільно виконати певні зобов'язання, наприклад, сплатити штраф, передати певне майно, відмовитись від окремих прав, виконати безкоштовно певні роботи, відвідати певні курси чи програми тощо. Таке провадження отримало назву «штраф за угодою» (*composition pénale*), яке, за твердженням К. П. Задої, передбачає спрощення провадження у «негативній» формі – тобто законодавець створив для учасників кримінального провадження можливість взагалі уникнути як судового розгляду [8, с. 34], так і кримінального переслідування в загальному порядку.

Інший варіант спрощення провадження має назву «фіксований штраф» (*amende forfaitaire*) і може застосовуватись у разі вчинення окремих дрібних правопорушень. Він у принципі виключає судовий розгляд справи, оскільки передбачає припинення провадження у разі сплати правопорушником штрафу безпосередньо на момент встановлення факту правопорушення уповноваженій службовій особі або упродовж сорока п'яти днів з моменту встановлення факту правопорушення. Якщо протягом визначеного законом строку правопорушник не здійснює сплати, фіксований штраф автоматично збільшується та стягується згідно з наказом прокурора (ст. 529-2 КПК Франції) [7].

Досить цікавим, у тому числі з точки зору можливості запровадження в Україні, є інститут так званого «відкладеного кримінального переслідування» (*disposition of deferred prosecution*) у Тайвані. Зарубіжні дослідники Б. Л. Кеннеді і Ч. Л. Шен (Brian L. Kennedy, Chun-Ling Shen) характеризують його як «випробувальний строк прокурора», що означає, що прокурор каже обвинуваченому: «Якщо ви виконуєте певні умови і можете триматися подалі від неприємностей на певний період часу, тоді я припиню цю справу. Якщо ви цього не зробите, ми продовжимо переслідування» [9, с. 121-122].

Такий підхід урегульовано у ст.ст. 253-1, 253-2 та 253-3 КПК Тайваню, відповідно

до яких, якщо прокурор вважає за доцільне відкласти кримінальне переслідування, він може винести відповідну постанову, встановивши строк від одного до трьох років, починаючи з дня винесення відповідної постанови. Водночас, він може зобов'язати обвинуваченого вчинити протягом певного строку такі дії: 1) попросити вибачення в потерпілого; 2) написати лист-покаяння; 3) виплатити потерпілому належну суму як відшкодування майнової чи немайнової шкоди; 4) сплатити до державного бюджету певну грошову суму; 5) надати від 40 до 240 годин волонтерських послуг, які відповідають суспільним інтересам; 6) пройти повне лікування залежності, психотерапію, психологічне консультування або інші подібні заходи; 7) виконувати розпорядження, необхідні для забезпечення безпеки потерпілого; 8) виконувати розпорядження, необхідні для запобігання рецидивній злочинності (ст. 253-2 КПК Тайваню) [10].

Водночас, крім спрощення загального порядку кримінального провадження, законодавці багатьох держав з метою досягнення оперативності досудового провадження запроваджують спеціальні процедури (порядки). Сьогодні з'являється все більше нових моделей спрощеного кримінального провадження, які є досить неоднорідними. Однак їх спільна ідея полягає в тому, що спрощення процесуальної форми призведе до більш швидкого, більш раціонального та ефективного досудового розслідування і судового розгляду.

Вагоме місце в системі диференційованих спрощених порядків кримінального провадження посідають провадження, які ґрунтуються на досягненні певного компромісу, зачасту з укладенням формалізованої угоди. Поява та розвиток правового інституту угод у кримінальному провадженні (*plea bargaining*) асоціюється зі США, у яких він знаходить своє вираження як в усних домовленостях, так і в письмових угодах сторін. Ця ідея досить швидко поширилась і була імплементована у законодавство багатьох держав на різних континентах і з різними правовими традиціями.

Провадження на основі досягнення угоди (переважно, угоди про визнання вини),

безумовно, спрощує судові провадження, адже, як правило, не передбачає обов'язку суду повно і безпосередньо дослідити докази. Водночас, у більшості держав, у яких застосовуються подібні провадження, також спрощується і досудове розслідування. Досить часто у випадку визнання підозрюваним своєї вини у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення органи досудового розслідування, прокурор також звільняються від обов'язку повного і всебічного встановлення обставин кримінального провадження.

В окремих державах визнання підозрюваним вини може слугувати підставою для прискореного вирішення провадження у позасудовому порядку. Наприклад, у Швейцарії, якщо підозрюваний визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, яке не має великої суспільної небезпеки (за яке може бути призначено штраф, грошове стягнення чи позбавлення волі на строк не більше шести місяців), прокурором може бути постановлений наказ про покарання. При цьому обставини провадження вважаються остаточно встановленими на стадії досудового розслідування, а наказ про покарання за своєю силою прирівнюється до судового вироку [11, с. 12]. Таким чином, прокурор де-факто одночасно є і обвинувачем, і суддею.

Разом з тим, обмежуючи у прискореному провадженні окремі права підозрюваного, натомість, швейцарський законодавець передбачає й певні гарантії, зокрема, право підозрюваного, який не згодний з винесеним наказом про покарання, заявити у десятиденний строк протест (ст. 354 КПК Швейцарії). У разі подання протесту прокурор збирає додаткові докази, необхідні для оцінки такого протесту, після чого приймає одне із рішень: 1) дотримуватися наказу про покарання; 2) закрити провадження; 3) винести новий наказ про покарання; 4) пред'явити обвинувачення в суді першої інстанції [12]. Такий підхід є правильним, адже сучасне прагнення до поширення спрощених процедурних форм не може перетинати певну розумну межу, нижче якої процес вже не є стабільною системою суспільно-правових гарантій для досягнення

належного виконання завдань кримінального судочинства.

Кримінальне процесуальне законодавство України також передбачає можливість відходу від єдиного порядку кримінального провадження (диференціацію процесуальної форми). Передусім, із внесенням 22 листопада 2018 року змін до КК України завершилось створення дволанкової системи кримінальних правопорушень з поділом на кримінальні проступки та злочини, що відкрило шлях до здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у спрощеній формі – у формі дізнання. Спрощення у цьому випадку досягається за рахунок скорочення процесуальних строків, спрощення процесуальної форми та розширення системи процесуальних джерел доказів [13, с. 516].

Крім диференціації за матеріальним критерієм (видом та ступенем тяжкості кримінального правопорушення та видом покарання, що може бути призначене за його вчинення), кримінальний процесуальний закон покладає в основу спрощення кримінального провадження й процесуальні критерії. Наприклад, визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення та наявність досягнутого між сторонами компромісу щодо вирішення кримінального провадження є критерієм для диференціації провадження на підставі угоди. Спрощення досудового розслідування у цьому випадку полягає у тому, що після досягнення угоди обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду (ч. 1 ст. 474 КПК України) і досудове розслідування завершується.

Враховує вітчизняний законодавець також і ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні. На основі цього критерію диференційовано кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Визначальною ознакою цього провадження є домінування приватного інтересу над публічним, що надає вирішального значення волевиявленню потерпілого для притягнення чи непритягнення особи до кримінальної відповідальності. Як зазначив Верховний Суд, головна ідея запровадження цієї особливої

кримінальної процедури у правову систему України полягає в тому, що законодавець надає пріоритет свободі особи в царині, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом втручання держави [14]. Спрощення досудового провадження тут прослідковується у тому, що відсутність ініціативи (заяви) потерпілого взагалі унеможливає його початок. Більше того, класичне («чисте») приватне обвинувачення не передбачає проведення досудового розслідування уповноваженими органами держави.

Висновки

Таким чином, спрощені порядки досудового кримінального провадження – це диференційовані порядки кримінального провадження, що передбачають спрощення процесуальної форми в стадії досудового розслідування, характеризується більшою швидкістю, ефективністю порівняно із загальним провадженням, що досягаються за рахунок обмеження окремих засад, прав учасників кримінального провадження та, водночас, надання їм компенсаційних гарантій.

Зарубіжний досвід засвідчує стійку тенденцію до спрощення кримінального провадження, у тому числі в стадії досудового розслідування. Прискорення кримінального провадження може відбуватися у двох напрямках: або шляхом спрощення загального порядку кримінального провадження (спрощення або ліквідації окремих стадій провадження чи їх етапів), або шляхом запровадження спеціальних спрощених порядків кримінального провадження.

Аналіз норм кримінального процесуального закону України до порядків, що характеризуються в стадії досудового розслідування ознаками спрощення, дозволяє віднести: 1) кримінальне провадження щодо кримінальних проступків (дізнання); 2) кримінальне провадження на підставі угод; 3) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення.

Література

1. Новак Р. В. Інститут угод як прояв диференціації кримінально-процесуальної

форми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3. С. 74-86.

2. Кримінальний процес України. Criminal Procedure of Ukraine: академічний курс : у 3-х т. Т. 1 : Загальна частина / В. Т. Нора, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрий та ін.; за ред. акад. НАПрН України, д.ю.н., проф. В. Т. Нора, д.ю.н., проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

3. Djurdjić V. Fundamental Principles of Criminal Procedure Law and Forms of Simplified Proceedings in Criminal Matters. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 60-71.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

5. Recommendation № R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice, adopted on 17 September 1987. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16804e19f8>.

6. Code d'Instruction Criminelle (Belgique). URL: <http://www.droitbelge.be/codes.asp>.

7. Code of Criminal Procedure of the French Republic. URL: <https://cutt.ly/JwOL8xW3>.

8. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29-39.

9. Kennedy B. L., Shen Ch. -L. The Best of Times and the Worst of Times; Criminal Law Reform in Taiwan. *American Journal of Chinese Studies*. 2005. Vol. 12, № 2. P. 107-137.

10. Code of Criminal Procedure of Taiwan. *Laws & Regulations Database of The Republic of China (Taiwan)*. URL: <https://perma.cc/E9TC-4SLT>.

11. Jahresbericht und Porträt der Staatsanwaltschaft Zürich 2022. *Direktion der Justiz und des Innern*. URL: <https://cutt.ly/dwOPAjeK>.

12. Swiss Criminal Procedure Code. URL: <https://cutt.ly/BwOPPGe>.

13. Особливості дізнання як спрощеної форми досудового розслідування кримінальних проступків. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 512-517.

14. Постанова Верховного Суду від 03 липня 2019 року (справа № 288/1158/16-к). *Аналітично-правова система «ZakonOnline»*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82998245>.

P. O. Balov

THE ESSENCE AND PLACE OF SIMPLIFIED PRE-TRIAL INVESTIGATION PROCEDURES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The essence of simplified criminal proceedings in the stage of pre-trial investigation is analyzed. Simplified pre-trial criminal proceedings are considered as differentiated procedures of criminal proceedings, which provide for the simplification of the procedural form at the stage of pre-trial investigation, characterized by greater speed and efficiency compared to general proceedings, which are achieved due to the limitation of certain principles, the rights of participants in criminal proceedings and, at the same time, giving them compensation guarantees. It was established that the simplification of criminal proceedings is always conditioned by the need for optimization, procedural economy with the aim of both reducing monetary costs for

conducting proceedings and relieving the burden on pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court. The key feature of the simplified criminal proceedings is their rationalization (optimization), aimed at saving procedural terms, forces and means. The practice of simplifying criminal proceedings based on the principle of «discretionary prosecution» has been studied. It provides for the granting of authorized state bodies the power to refuse the criminal prosecution of a person who has committed a criminal offense, and to terminate it on discretionary grounds enshrined in law, taking into account public interests, the degree of severity, nature, consequences of the criminal offense, the identity of the suspect, the potential possibility of a court verdict, the legal position of the victim, etc. The positive experience of foreign countries regarding the introduction of simplified procedures for pre-trial criminal proceedings is cited. The analysis of the norms of the criminal procedural law of Ukraine to the procedures characterized in the stage of pre-trial investigation by signs of simplification allows to include: 1) criminal proceedings regarding criminal misdemeanors (inquiry); 2) criminal proceedings based on agreements; 3) criminal proceedings in the form of a private prosecution.

Key words: differentiation, pre-trial proceedings, pre-trial investigation, simplified proceedings, inquiry.